

TÜRK LEHÇELERİNİN MUKAYESELİ TARİHİ ARAŞTIRMALARINA KISA BİR BAKIŞ*

N. A. BASKAKOV**

Özet

Bu çalışma, N.A. Baskakov'un 1969 yılında yayımladığı *Vvedeniye v İzüçeniye Tyurkskih Yazıkov (Türk Dillerinin Öğrenimine Giriş)* adlı eserinin 70.-83. sayfaları arasında yer alan "Kratkiy Obzor Sopostavitel'nih i Sravnitel'no-İstoriçeskih İssledovanii Po Tyurkskim Yazıkam" alt başlığının Rusçadan çevirisidir. Yirminci Yüzyıl Sovyet Türkoloji sahasının anıt isimlerinden biri olan Baskakov, Türkçe ve Türk Lehçeleri hakkında kaleme aldığı birbirinden değerli sayısız çalışmalarıyla tanınır. Bu makalede ele aldığı konu, Türkçenin tarihî devirlerinden itibaren yapılan mukayeseli çalışmalarıdır. Söz konusu çalışmaları (dilbilgisi ve sözlükler) ele alınış şekilleri, üslup ve yararlılık bakımından değerlendiren Baskakov, çağdaş dilbilimci gözüyle onları eleştirmiş, Türkçe için değerlerini belirtmiştir. Mukayeseli tarihî çalışmaların diller üzerindeki faydasını özellikle belirten Baskakov, bu tür çalışmaların günümüzde de büyük bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler

N.A. Baskakov, Türkçe, Türk Lehçeleri, Mukayeseli Tarihî Araştırmalar, Türkoloji

* *Nikolay Aleksandroviç Baskakov*, 9 (22) Mart 1905'te Vologoda (Şimdiki Arhangelsk) ilinin Sol'viçegodsk şehrinde doğdu. 1922'de Orta Okulu (Srednyaya Şkola'da okuyordu. Rusya'da bu tür okullar ilk, orta ve lise öğreniminin birlikte

AN OVERVIEW OF THE COMPERATIVE HISTORICAL STUDIES OF THE TURKISH DIALECTS

Abstract

This study is a Russian translation of subtitle "Kratkiy Obzor Sopostavitel'nih i Sravnitel'no-İstoricheskih İssledovaniı Po Tyurkskim Yazıkam" which takes place in the 70-83rd page of the work called "Vvedeniye v İzuçeniye Tyurkskih Yazıkov" (Introduction to Instructions of Turkish Languages) Baskakov published in 1969.

Baskakov, one of the memorial names of 20th century Soviet Turcology area, is known for countless valuable studies which is about Turkish and Turkish dialects .In this essay, he argues the comperative studies which made beginning from historical age of Turkish.Baskakov who evaluates the named studies (grammer and lexicon) in terms of style, effectiveness and the way of approaching criticises them with a modern linguist's point of view and expresses their values for Turkish. He especially expresses the benefit of comperative historical studies on languages and he emphasizes that such studies are great demands at the present day, too.

Key Words

N.A. Baskakov, Turkish Language, Turkish dialects, Comperative Historical Studies, Turcology

Türk lehçelerinin¹ tarihini öğrenme işi, onların ait oldukları milletin tarihine de bağlı olarak, Türk dil biliminin en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu sorunun doğru tespiti ve başarılı bir çözüme ulaşması, her şeyden önce Türk lehçelerinin bilimsel mukayeseli tarihî gramerinin ve mukayeseli tarihî etimolojik sözlüğünün oluşturulmasıyla ilgilidir.

Bu sorun, Türk lehçelerinin araştırılmasının tarihi boyunca, bilim adamları tarafından defalarca ele alınmıştır. Bilimde, İncelenen olaya yönelik ele alınan iki metodik yaklaşımın (ayrı Türk lehçelerinin olgu ve olayları üzerine dikkatli bir analiz yoluyla çok sayıda izlenimler toplayan *tümevarım* metodu ile Türk lehçelerinin gelişimine yönelik sentez yoluyla ortak sonuçlar elde edilen “*dedüktiv*”, yani delile dayalı metodun) birleştirilmesi gerektiğinin bilincine varılmıştır. Bilim adamları, analiz ve sentezle elde edilen sonuçların karşılıklı denetlenmesiyle, bazen dil öğreniminin yetersizliğine bakmaksızın, olayların ayrı ayrı öğrenilmesi ve yeni olguların birikimine dönebilmek için elde ettikleri bilgileri genelleştirmişlerdir.

Böyle bir genellemenin yapılmasında, her zaman mukayeseli tarihî sözlükler ve gramerler Türk lehçelerinin belirli ve ayrı olguları hakkındaki çalışmalarına veya daha sınırlı monografik araştırmalarına temel teşkil etmiştir.

Türk lehçelerinin öğrenimi ile ilgili mukayeseli, kısmen de mukayeseli tarihî metotların kullanımı ile yapılan sentez denemeleri daha önceleri de bilinmekteydi.

Türk lehçelerinin mukayeseli öğreniminin öncüsü, Türk lehçelerinin sözlüğünü yazan Kaşgarlı Mahmut'tur (11.yy)². Kaşgarlı Mahmut mukayeseli metoda Uygurcadan materyaller vermektedir. Bu materyaller sözlükte “Türk dili” veya “Hakaniye Türklerinin dili” adını taşımaktadır. Uygurca dışında bir de Kıpçak ve Oğuz lehçelerinden materyaller vardır. Bunlar da kendi aralarında birbirlerine yakın lehçeler olarak verilmiş ve her ikisi de Uygurca ile karşılaştırılmıştır.

Sözlükte aynı zamanda başka Türk lehçelerinden ve diyalektlerinden de materyaller verilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, yakın akraba lehçeler olarak şu boyların konuştukları lehçeleri kabul etmektedir: Kırgız, Kıpçak (Kıpçak), Oğuz, Tohsı, Yağma, Çiğil, Igrak, Çarok. Bunlara yakın olanlar da Yemek boylarının konuştukları lehçeler (Bugünkü Tatarların etnik kökleri bu boy olabilir. N.A. Baskakov) ve Başkurt boylarının konuştukları lehçeler gösterilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, öncekilerden bazı özelliklerinden dolayı ayrılan Bulgar ve Suvar dillerini de Türk lehçele-

¹ Türk lehçeleri tabiri, çeviriyi yaparken bizim tercih ettiğimiz bir terminolojidir. Baskakov, “Türk lehçeleri” yerine “Türk dilleri” terimini kullanmıştır. Onun “Türk dilleri”nden kastı, tarihi ve çağdaş Türk lehçeleridir. Bu çeviriyi yaparken genellikle Baskakov'un terminolojisine sadık kalmaya çalıştık. Fakat bu gibi yerlerde anlatılmak istenen konunun daha net anlaşılması ve Türkiye Türkolojisinin kullandığı terminolojiye uygun olması için bazı değişiklikler yaptık (UDA-SU).

² Mahmut bin El-Hüseyn bin Muhammed El-Kaşgarî, *Kitabu Divânü Lûgati't-Türk* (Divan Lugat at-Tyurk). Ahmet Rifat Tarafından İstanbul'da yayımlanan Sözlük, 1.2.cilt 1333 h.(1915 m.); 3. Cilt 1335 h. (1917 m.). Türkçe tercümesi için bakınız: Besim Atalay, *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, Ankara, c.I, 1939; c.II 1940; c.III 1941. *Divanü Lugat-it-Türk*, Tıpkıbasım, Ankara, 1941 (Endeks, Ankara, 1943); Dehri Dilçin, *Arap Alfabesine Göre "Divanü Lugat-it-Türk" Dizini*, Ankara, 1957. Aynı zamanda, C.Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kasgharis Divan Lugat-at-Turk* (Macar Oryantalizm Kütüphanesi, Budapeşte-Leipzig, 1928, 1); Özbekçe tercümesi: S.M.Muttalibov, *Türkiy Süzler Devanı*, 1-3, Taşkent, 1960,1961,1963; İndeks, Taşkent, 1967.

rinden saymaktadır. Bunlara bir de Bizans sınırında yaşayan Peçeneklerin dilini eklemiştir. Kaşgarlı Mahmut'a göre, farklı bir dilde konuşanlar Çumul, Kay, Yabak, Tatar, Basmıl (Moğolcanın diyalektleri olabilir. N.A.Şaskakov)³ boylarıdır. Bu boylar kendi dillerinin yanında Türk lehçelerini de iyi biliyorlardı. Kaşgarlı, Türk lehçeleri arasında en basit olarak Oğuzların dilini kabul etmektedir. En doğru lehçeler olarak da (Edebî dile en yakın olanlar olsa gerek. N.A.Şaskakov) Tuhsi ve Yagma boylarının dillerini göstermektedir. O zamanın edebî dili Uygurca, Kaşgarlı Mahmut'un terminolojisine göre Hakan Türklerinin (Hakaniye) dili idi. Bu lehçe de Uygur ve Karluk boylarının, kavimlerinin konuştuğu dildir.

Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğüne aldığı kelimeler, kelimelerdeki seslerin miktarlarına göre düzenlenmiştir. Sözlükte isimler ve fiiller ayrılmıştır. Aynı zamanda Türk lehçelerinin oldukça ayrıntılı bir fonetik ve morfolojik özelliği verilmiştir. Dil özelliklerinin yanı sıra, onları konuşan kişilerin coğrafi dağılımının sınıflandırılması da verilmiştir. Kaşgarlı Mahmut lehçelerin özelliklerini belirlerken ve onları sınıflandırırken şu seslik özellikleri göz önünde bulundurmıştır:

- a) Kelime başındaki "y-c" seslerinin uyumu.
- b) Kelime başındaki "m-b" seslerinin uyumu.
- c) Kelime sonundaki "y-n" seslerinin uyumu.
- d) Kelime başındaki "t-d" seslerinin uyumu.
- e) Kelime ortasındaki "y-z" seslerinin uyumu.

Kaşgarlı yaptığı sınıflandırmada, yukarıda verdiğimiz fonetik özelliklerin yanı sıra, bunlara benzer pek çok morfolojik özelliklere de dikkat etmiştir. Böylece, Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğü sadece basit karşılaştırmalarla oluşturulmamış, aynı zamanda kelimeler değerlendirilmiş ve dil bilgisi alanında da karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır. Kaşgarlı, bu çalışmaların ve mukayeseli değerlendirmelerin yardımıyla lehçeler arasındaki akrabalık bağlarını tespit etmiştir.

Arap bilim adamlarının 13. - 15. yüzyıllara ait mukayeseli eserlerine, bazı eski kelimeler sözlüğünü ve gramer kitabını örnek verebiliriz. Bu eserlerde de mukayese yöntemiyle ağız ve lehçe farklılıkları tespit edilmiştir.

12. yüzyılın ortalarında yazılan, fakat bugün 1305 ve 1492 tarihli nüshaları elimizde mevcut olan en eski eserlerden biri de, Arapça-Farsça-Türkçe-Moğolca sözlük olarak hazırlanan El-Zemaşerî'nin (öl.1143) *Mukaddimetü'l-Edeb*⁴ adlı eseridir. V.V.Şarthold'a⁵ göre, bu sözlüğün Türkçe bölümü 12.-13. yüzyıl Orta Asya edebî Türk dilini yansıtmaktadır.

³ Makalenin kimi yerlerinde bu tip parantez açıklamaları göreceksiniz. Açıklamalar yazının orijinalinde vardır. Bu parantezler bilim adamlarının kendi kullandıkları tercihlerini göstermektedir (UDA-SU).

⁴ Bk. *Moğol Sözlüğü "Mukaddimat al-Adab"*, Bölüm 1-2, *Sovyet Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Çalışmaları*, 14.cilt, Moskova-Leningrad, 1938; 3. Bölüm, Moskova-Leningrad, 1939.

⁵ W.Barthold, *Eine Zamaşari-Handschrift Mit Alltürkischen Glossaren, "Islamica"*, cilt 2, Leipzig, 1926-1927.

Hollandalı Doğu bilimci T.Houtsma⁶ tarafından yayınlanan, 1245 yılında Mısır'da düzenlenen anonim Türkçe-Moğolca-Farsça sözlük ise 13.yüzyıl ortalarına aittir. Bu eski kelimeler sözlüğündeki Türk dili, Moğol istilası sonrası güney Rus bozkırlarından Mısır'a göç eden Kıpçaklara (Kumanlara veya Kıpçaklara) aittir. Özellikleri bakımından, Kıpçak lehçesinin çeşitli diyalektlerinin belirtildiği ünlü Kıpçak abidesi *Codex Cumanicus*'un diline yakındır.

14.yüzyılın başlarına (1312-1313) ait olan bir diğer eser de, Kıpçak lehçesinin (Kuman veya Kıpçak) özelliklerini, Oğuz lehçesiyle (Türkmençe) mukayese eden Arap filologu Ebû Hayyân El-Gırnatî (veya El-Endülüsi)⁷'nin sözlüğü ve gramer kitabıdır. Bu eser, Kıpçak lehçesini öğrenmek için hazırlanmış pratik bir eser özelliğini taşımaktadır. Bunun dışında, özellikle Kıpçak ve Türkmen lehçelerinin karşılaştırmalı sözlük ve dil bilgisi materyallerini de içermektedir. Yazar bazı durumlarda karşılaştırma yaparken Tatarca, Bulgarca, Uygurca, Toksaba ve diğer Türk lehçelerine de değinmiştir.

Daha sonra Doğu Türkistan⁸ Uygurlarının önemli dil unsurlarını taşıyan Oğuz lehçelerinden birinin⁹ sözlüğü ve dil bilgisi üzerine yapılan dilbilim araştırmalarından oluşan Cemaleddin İbn-i Mühennâ'nın ünlü eseri *Hilîyetü'l-İnsân ve Hâlibatü'l-Lisân* (diğer adıyla: *Hilîyetü'l-Lisân ve Hâlibatü'l-Beyân*)¹ belirtmemiz gerekiyor. P.M.Melioranskiy'nin tahminine göre, bu eser 14.yüzyılda kuzeybatı İran'da veya bugünkü Azerbaycan'da yazılmıştır. İbn-i Mühennâ'nın yazılarında Oğuz lehçesi ile diğer Türk lehçeleri arasındaki belirgin fonetik ayrılıklara işaret edilmiştir. Kelime başındaki "b" ve "m", "t" ve "d" ünsüzlerinin ve kelime içerisinde değişik durumlarda bulunan "f" ve "p" , "k" ve "h" ünsüzlerinin konumu belirtilmiştir. Bu bilgilere ek olarak, ikincil uzun ünlülerin yapısı ve oluşum süreçleri ortaya konmuştur.

15.yüzyılın ilk yarısında yazılan *Kitâbu Bulgatü'l-Müştak fi Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak* adlı Arapça-Kıpçakça sözlük de mukayeseli eserler arasında yerini almaktadır. Bu sözlük Kıpçak ve Oğuz (Türkmen) lehçelerini Araplara öğretmek için kaleme alınmıştır. Eser, Arap bilgini Cemâleddin Et-Türkî tarafından oluşturulmuştur. Eserin Lehçe ve Fransızca tercümesi Polonyalı Türkolog A. Zayonçkovs-

⁶ Th. Houtsma, *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*, Leiden, 1894. (Tam adı: *Kitâb-ı Mecmû-u Tercümân Türkî ve Acemî ve Mogolî ve Farsî*)

⁷ Tam adı: *Ebû Hayyân El-Endülüsi, "Kitab al-İdrak Li-Lisan al-Atrak"*, Mustafa Bey tarafından yayınlanan Ebû Hayyân'ın hikayelerinin K.Guarta tarafından yapılan eleştirisine bakınız (*Journl Asiatique*, Paris, 1892, cilt 8, bölüm 20, s. 326-355). Bir de, L.Bouvat, *Une Grammaire Turque Du Huitieme Siecle de L'Hegire – "Le Penetration Dans la langue des Turcs" d'Abou Hayyan al-Garnati ("Actes du XIV congres International des Orientalistes Alger"*, 1905, Paris, 1907). Eseri en son ve tam olarak çalışan: A.Caferoğlu, *Abu Hayyan Kitab al-İdrak Li-Lisan al-Atrak*, İstanbul, 1931. Bu esere ilave niteliğindeki, V.Izbudak, *El-İdrak Haşiyesi*, İstanbul, 1936.

⁸ S.E.Malov, *İbn-Muhanna o Turetskom Yazıke, Zapiski Kollegii Vostokovedov Pri Aziatskom Muzeje Akademii Nauk SSSR*, Leningrad, cilt 3, fasikül 2, 1928.

⁹ Bk. P.M.Melioranskiy, *Arab-Filolog o Turetskom Yazıke*, St. Petersburg, 1900. İbn-i Mühennâ'nın eseri, "Cemâlû'd-din İbn-i Mühennâ Hâlibatü'l-Lisân ve Hâlibatü'l-Beyân" veya "Hâlibatü'l-İnsân ve Hâlibatü'l-Lisân", h.1338-1340 (m. 1919/20-1921/22) yıllarında Kilisli Rifat tarafından yayımlanmıştır. Karşılaştırınız: A.Battal, *İbn-ü Mühennâ Lûgati*, İstanbul, 1934.

ki¹⁰ tarafından yayımlanmıştır. Tamamen pratik amaçlı olan bu eser, Kıpçak-Oğuz dil ilişkileriyle ilgili oldukça ilginç mukayeseli tarihî bilgiler de içermektedir.

Türk lehçelerinin, özellikle Kıpçak ve Oğuz lehçelerinin öğrenimiyle ve bu lehçelerin yapısı, oluşumu ile ilgili mukayeseli bilgiler içeren, Arap dil bilimcilerinin Mısır'da yazdıkları eserler arasında şunları da zikretmeliyiz:

1) 15.yüzyıla ait, Arapça yazılmış olan bir dil bilgisi incelemesi: *El-Kavânînü'l-Küllîye li-Debtü'l-Lûgati't-Türkiyye*. İlk kez Kilisli Rifat tarafından 1928 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. 1937 yılında Almanca tercümesi ve yorumlarıyla, Macar bilgini S.Telegdi¹¹ de bu eseri yayımlamıştır.

2) 15.yüzyıla ait bir eser olan *Kitâbü't-Tuhfetü'z-Zekiyye fi-Lûgati't-Türkiyye*: 1945 yılında, İstanbul'da Besim Atalay¹² tarafından Türkçe tercümesi yayımlanmıştır.

Bu eserlerin ikisinde de öncekilere oranla daha az, ama yine de bazı konularda özellikle yazarları tarafından değinilen ses bilgisi ve kelime hazinesiyle ilgili mukayeseli analizler konusunda çok değerli gözlemler bulunmaktadır.

Öyle görünüyor ki, mukayeseli metot ve bazı bölümleriyle mukayeseli tarihî metot elementleri, Orta Çağ'daki Doğu ve özellikle Arap filologları için bilinmeyen şeyler değilmiş. Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğünde ilk örneklerini gördüğümüz ve Mısırlı Arap filologların eserlerinde devam ettirilen çalışmalarda, çağdaş bilimde de önemini yitirmeyen çok ilginç gözlem ve sonuçlar görülmektedir.

Dil hadiselerinin mukayeseli örneklerini ve birkaç farklı lehçenin ayrı grup veya aileye ait olduğunu gösteren ikinci grup filolojik ve özellikle leksikografik yazılara, genellikle 18. ve 19.yüzyılın ilk yarısında, Rus ve Batılı dilbilimcilerin eserlerinde rastlıyoruz.

Türk lehçelerinin mukayeseli araştırmaları alanında, 18.yüzyılın en büyük araştırmacılarından biri, İsveçli bir subay olan F.İ.Tabbert-Strahlenberg'tir. Poltava¹³ savaşı esiri olan Strahlenberg, daha sonraki yıllarda çok önemli bir Sibirya araştırmacısı olmuştur. Ural (Ugor-Fin ve Samoyet) ve Altay (Türk, Moğol ve Evenk-Mançur) dillerinin akraba olduğunu ileri süren, Ural-Altay teorisinin yaratıcısı olan Strahlenberg, bugüne kadar birçok bilimsel taraftar kazanmış, çok sayıda bilimsel yayın yapmıştır. Ural-Altay dillerinin ve Türk lehçelerinin ilk sınıflandırmalarından biri F.İ. Tabbert-Strahlenberg'e aittir¹⁴. Ural-Altay teorisinin, daha sonraları Ural ve Altay teorilerinin, F.İ.Tabbert-Strahlenberg dışında en büyük sa-

¹⁰ Bk. A. Zajaczkowski, *Manuel Arabe de la Langue des Turcs et des Kiptchaks (Epoque de L'Etat mamelouk)*. *Arabski Podrecznik Jezyka Turkow i Kipczakow z Epoki Panstwa Mameluckiego (Introduction, Vocabulaire Turc-Polonais-Français, Texte.)*, Warszawa, 1938; A.Zajaczkowski, *Słownik Arabsko-Kipczacki z Okresu Panstwa Mameluckiego, Bulghat al-Mustag Li Lugat at-Turk Wa-l-Qifzaq*, Czesc 2, Vebra, Warszawa, 1954; A.Zajaczkowski, *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de L'Epoque de L'Etat Mamelouk*, Czesc 1, Warszawa, 1958.

¹¹ Bk. Kilisli Rifat, *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Debtü'l-Lûgati't-Türkiyye*, İstanbul, 1928; S.Telegdi, *Eine Türkische Grammatik in Arabischer Sprache Aus dem XV jhd. (Körösi Csoma-Archivum, Budapest, Ergänzungsband, H.3, 1937.)*

¹² Bk. Besim Atalay, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi-Lûgati't-Türkiyye*, İstanbul, 1945; T.Halasi Kun, *La Langue des Kiptchaks D'Apres un Manuscrit Arabe D'Istanbul, partie 2*, Budapest, 1942 (Tıpkibasım).

¹³ Poltava Savaşı, I. Petro devrinde Rusların İsveçlilerle yaptığı büyük bir savaştır (1708). (UDA-SU)

¹⁴ Bk. Ph.J.Strahlenberg, *Das Nord-Und Östliche Theil Von Europa Und Asia*, Stokholm, 1730.

vunucusu V.Şott, M.A.Kastren ve daha sonraki dönem bilim adamlarından O.Donner, G.Vinkler, İ.Gryuntsel, G.Ramstedt,A.Sovajo'dur¹⁵.

Rusya'da, mukayeseli ve mukayeseli tarihî metot fikirleri ilk kez 18.yüzyılda *En Önemli Kişinin (Çar'ın) Danışmanları Tarafından Toplanan Büyük Dil ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlükleri* adıyla bilinen, kalabalık bir Rus bilim adamı grubunun oluşturduğu kapsamlı çalışmada gerçeğe dönüştürülmüştür. "*Karşılaştırmalı Sözlükler...*" üzerindeki çalışmalar 1733'te başlamış ve 1787 yılında sona ermiştir¹⁶

²² gibi öncüler bir nevi kılavuzluk etmiş olsa da, Türk lehçelerinin ses bilgisi ve grameri konusunda ortak mukayeseli araştırmaların temelini ilk kuran kişi şüphesiz ki V.V.Radloff'tur. Sonraki tamamlayıcı ve detaylı tarihî araştırmalar řu veya bu ölçüde V.V. Radloff'un çalışmalarını esas almışlardır.²³

N.F.Katanov'un, bazı Rus ve Avrupalı Türkologlar tarafından eleştirilen ve hak ettiği değerini göremeyen "Uryanhay Lehçesinin Araştırma (İnceleme) Dene-mesi..."²⁵ adlı çalışması Türk lehçelerinin mukayeseli tarihî araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. N.F.Katanov'un çalışması, büyük bir dikkat ve ihtimamla yapılan hemen hemen tüm Türk lehçeleri ve ağızlarının fonetik ve gramatik olgularının karşılaştırmalı sistematik raporudur. Böyle bir rapor, mukayeseli tarihî gramer sorunlarıyla ilgilenen her Türkolog için günümüzde de gerekli bir kaynaktır.

Bu bakımdan, mukayeseli tarihî metodu daha geni bir planda kullanan ve bu özelliyle bir istisna olu tur an sadece birkaç tane çal ma vard r. Bunlar, Türk lehçelerinin foneti i ve morfolojisi (Türk le hçelerinin foneti i ve morfolojisi üzeri ne biriken tüm materyallerin raporu) ü zerine Finli bilim adam M.Räsänen'in²⁹ Helsinki•de yay mlanan eserleridir. Türk lehçelerinin yap lar na dair incelemeler yapm olan K.Grönbech³⁰ın biraz erken dönemde yay mlanan kitab ve iki Türk bilim adam n n, A.C.Emre³¹ ve A.Cafero lu³²•nun çal malar , yukarı da bahsi ge çen kapsamda de erlendirilebilecek eserlerdir. Ahmet Cevat Emre kar la t rmal gramer alan nda, Ahmet Cafero lu ise Türk lehçelerinin tarihî konusunda ara t rmal yapm t r.

Mukayeseli tarihî karakterde olan pek çok ara t rma, genel olarak Altay dilleri ve Mo olca üzerine yap lm t r. Bu tür çal malar özellikle B.Y.Vladimirtsov, G.Ramstedt ve V.Kotwicz•in³³ çal malar nda görülmektedir.

Ça da dilbilime göre, dillerin mukayeseli tarihî ara t rmalarda göz önünde bulundurulmas gereken temel durumlardan biri, dil tarihinin o dili konu an halk n tarihiyle olan ba lantı s d r . Sadece bir dilin kendi olgular ve o halk n tarihi, ele al nan dilin öncü dillerle ve o dil grubunun temel say lan dillerle olan ba lantı la r n tespit edebilir.

Bir dilin, ona öncülük eden dillerle daha sonra olu an tarihî olgu mukayesesi, bu diller aras ndaki akrabal k ili kilerini tespit etmekle kalmaz, ayn zamanda daha sonraki kar la t rmal için ö renilen dile, tarihî ve akrabal k ili kileriyle yak n olan ba ka dillerin de eklenmesine imkân tan r. Böylece bu dillere özgü benzerlikleri ve bu dillerin her birinin geli imini takip eden tarihî süreçlerde edin dikleri farklı klar aç klar.

Fakat herhangi bir lehçede, do ru ve açıklayıcı yaz l an tlar n olmay , bu benzerlik ve farklı klar n her zaman do ru tespit edilmesine izin vermez. Bu durumdan dolayı kaynaklardan, her eyden önc e ara t rlan lehçenin a zlar ndan istifade etmek gerekir. Fakat ele al nan a zlar inceleyen ara t rmacı azamî bir dikkat göstermek zorundadır. Öyle ki herhangi bir lehçenin a zlar her zaman bu lehçenin eski hâlinin izlerini ta mayabilirler. Böyle olunca da onlar n mukayese

n z. Doklad Akademii Nauk SSSR V, 1927), Voprosu Ob Ob çeturetskoy Dolgote Glasko de Ortak Ün-
 29. M. Rasanen, Materialien Zur Lautgeschichte Der Türkischen Sprachen (Mongol-Nareçiya Devlet
 Üniversitesi Belleteni Z, Ta kent, 1924), ve Foneticeskiye Osobennostim Karakalpakskogo Yazıkarakal-
 pak Lehçesinin Baz Fonetik Özellikleri), Ta kent, 1933. Ve bazı bilim adamlar n çal malar : V.Banga, Yu.Meneta
 30. K. Grönbech, Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen Orientalia Helsinki 15, 1949);
 31. A.C. Emre, Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri 1, İstanbul, 1949; A.C.Emre, Türkçe'nin Yapı, İstanbul,
 1942.
 32. A.Cafero lu, Türk Dili Tarihi Notları 2, İstanbul, 1943-1947.
 33. Bkz: B.Ya. Vladimirtsov, Materialy Grammatiki Mongol'skogo Pis'mennogo Yazıkai Halhask (Mongol
 Yaz Dili le Halhask Lehçelerinin Kar la t rmal Grameri), Leningrad, 1929. Kar la t r n Z. G. Ramstedt,
 die Altaische Sprachwissenschaft Helsinki, 1-1957, 2-1962; G. . Ramstedt, Die Sprache der Altayskoye Yaz kozn (Altaic
 Dil Bilimine Giri); L.S. Slon'un terümesi, Baskakov'un editörlü ünde. Moskova, 1957. Kar la t r n W.Kotwicz,
 Nad Językami Altajskimi (Kazimierz Prószyński Orientalistyczny, Krakow, 16, 1953); W.Kotwicz, Les Langues
 Altaïques Krakow, 1936.

lerde kullanılmaları sonucu, verilen lehçenin veya ağzın gelişim süreçleri hakkında yanlış bir sonuç elde edilmiş olabilir. Bu nedenle, Hakas veya Altay lehçelerinin ağızlarını genel olarak değişik boyların lehçe kalıntıları olarak ele alabiliyoruz. Öte yandan, başka lehçelerin, mesela Karakalpak veya Kırgız lehçelerinin ağızları daha karmaşık bir tablo oluşturuyorlar. Öyle ki, onlarda geçmişten kalma izler dışında, yeni ağızların oluşumlarıyla da karşılaşılıyor.

Bazı Türk lehçelerinde ağızlar, sadece belli bir boy birliğinde veya belli bir kavimde birkaç boyun ve kabilenin birleşmesi sonucu değil, aynı zamanda onların ayrılması sonucu da oluşmuştur. Herhangi bir egemen ağzın veya edebî lehçenin etkisi altında, lehçenin belli bir gelişim merhalesinde ağız özellikleri silinir. Daha sonra iç (iç kanunlara göre) veya dış (komşu lehçelerin etkisi) sebepler sonucu yeni yerel özellikler oluşur. Böylece, temellerinde eski boy ve kabile lehçelerinin izlerini taşıyan Karakalpak veya Kırgız ağızları, gelişimleri sürecinde genel olarak dış sebepler, yani komşu lehçelerin etkisiyle oluşan yeni ağız oluşumları (kelimeler) kazanırlar. Ama kural olarak ağızlarında eski boyların konuştukları dillerin (Oğuz, Kıpçak, Karluk, vs.) kalıntılarını ve büyük zorluklar görülmeyen yeni ağız oluşumlarını iyi koruyan Türk lehçeleri için ağızlar, dil tarihini öğrenmeye yarayan kaynaklar olarak çok önemlidirler.

Her dilin genetik olarak, kendi öncüsü olan dille ya onun eski diyalekti olarak (Mesela, Çuvaşçayı Bulgarca açısından karşılaştırınız.) ya da doğrudan onun mirasçısı olarak (Mesela, Türkmenceyi 10-11.yy. Oğuz diliyle karşılaştırınız.) doğduğu, dillerin gelişimi sürecinde gramatik yapı temelini ve kelime hazinesi temelini en dayanıklı değişmeyen (sağlam) elementlerinin korunmasıyla birlikte ele alınan dille onun öncüsü olan dil arasında ayrılıklar ve farklılıklar meydana geldiği de görülmektedir. Bir yandan dilin değişmeyen elementleri, diğer yandan öncü dile göre mirasçı dilde meydana gelen değişiklikler, belli bir dil grubunun tüm gelişim yolunu oldukça doğru tespit etmeye, dillerin ayrı olgu ve olaylarından ise bu gruptaki her bir dilin dâhil olduğu birlikleri belirlemeye müsaade etmektedirler.

Dilde en çok kelime hazinesinin değişken bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Kelime hazinesinden sonra, çok daha az derecede dilin fonetik yapısı ve çok zayıf derecede gramatik yapının bazı elementleri değişikliğe uğramaktadır.

Dilin, sözlük içeriğinin (kelime kadrosunun) ve fonetik yapısının değişme derecesi, iç ve dış faktörlerin etkisinin uzunluğuna ve şiddetine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Temel sözcük stoku ve dilin gramatik yapısı ise (morfoloji ve sentaks) çok yavaş değişerek uzun süre çok eski birliklerle olan bağlarını korurlar. Böylece Türk lehçelerinin morfolojisi ve sentaksı sadece tüm Türk grubu dilleri için değil, onun sınırları ötesinde de ortak olan çizgilerini korumaktadırlar. Türk lehçelerinin gramatik yapısı birçok materyal özellikleri bakımından sadece Moğol lehçeleriyle değil, Evenk-Mançur, tipolojik planda ise Fin-Ugor, bazı Kafkas, Paleoasya ve Uzak Doğu dilleriyle –Korece

Dillerin temel gelişim kurallarından biri, gramer yapısının, kısmen de temel kelime stokunun fazla değişmeyen, yavaş ve nadir değişen elementler olarak çoğunlukla kendi öncü dilleriyle bağlarını korumalarında ve genel olarak dış faktörlerin doğrudan etkisi olmaksızın geli

özellikleriyle, Türk lehçelerinin kuzeydoğu koluyla da bağlantılıdır. Yani Başkurt lehçesinin çok eski dönemlerde (7.yy'a kadar) ilişkisi olduğu Eski Türkçe, Yakutça, Hakasça gibi dillerle veya hâlen Kırgızcayla çok fazla ortak özelliği bulunan Altaycayla bağlantısı vardır. Genetik olarak sadece Doğu lehçeleriyle değil, Batı lehçeleriyle öncelikle Kıpçak ve Oğuz lehçeleriyle de sıkı ilişkiler içerisinde.

Böylece, dilin ayrı olgularını karşılaştırırken, soy bağlarını ve akrabalık derecelerini, bunlara bağlı olarak da şu veya bu fonetik, leksik ve gramatik olay veya sürecin ait olduğu dönemi belirlemedeki tüm güçlükleri göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü her Türk lehçesinin başka Türk lehçeleriyle farklı akrabalık dereceleri vardır. Mesela; Tatarca, kendi temel vasıflarına göre bir Kıpçak lehçesi olmasına rağmen, onu Bulgar ve Eski Türk lehçelerine yaklaştıran birçok özelliğe sahiptir. Fakat Eski Türkçe hem Kıpçak, hem Oğuz, hem de Karluk lehçelerinin öncül dili olduğuna göre Tatarcanın sadece Kıpçakçayla değil, aynı zamanda Oğuz ve Karluk lehçeleriyle de bazı akrabalık ilişkileri, fonetik, leksik ve gramatik bağları vardır.

O hâlde, yakın akraba olan dillerin olgu ve olaylarının karşılaştırılması ve dillerin kendi aralarındaki tarihî ilişkilerin belirlenmesi, onları taşıyan dillerin ve milletlerin tarihi dışında yapılamaz. Bunun dışında, karşılaştırma esasında dillerin gelişiminin kronolojik açıdan takibi ele alınmalıdır. Aralarında doğrudan doğruya tarihî bir bağ olmayan dil olgularını karşılaştırmamak gerekir. Karşılaştırmalar, sadece belli bir tarihî dönem içerisinde, karşılaştırılan dillerin kanıtlanmış tarihî ve dilbilim olgularının etkileşiminin doğru olarak tespit edilmesi sonucu mümkün olabilir.

Belli bir olayın, ele alınan bir dil grubunun ve bu dil grubundaki dilleri konuşan milletlerin tarihine ait belli bir dönemle olan bağlılığının sadece bu şartı sonucu, karşılaştırmalı-tarihî metot, ele alınan dil grubunun retrospektif (geriye doğru bir bakış açısı) gelişim süreçleri dışında, bu dillerin gelecekteki gelişim perspektifini, dolayısıyla tüm dil grubu için genel olan iç gelişim kanunlarının yanı sıra aynı alt gruplara ve belirli dillere özgü, (ayrıntılı) (özel) kanunları da açıklayabilir.

Belli bir dil grubunun temel gelişim kanunlarını tespit etmede, dilin karşılaştırmalı-tarihî olgu mukayeselerinin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için, ilk olarak karşılaştırılan dillerin önceleri tarihî olarak, belli bir öncül dile sonuncuların ise temel dile dâhil olmaları gerekir. İkinci olarak ise, dil olgularının karşılaştırılmasında, dillerin gelişim ve oluşumlarının tarihî sırasını, yani birbirlerini takip etmelerini ve onların farklı birliklere girişlerini mümkün derecede göz önünde bulundurmak gerekir. Yani, ele alınan halkın doğrudan doğruya tarihiyle bağlı olan, dil tarihini öğrenmek için mecburî şartlardan birini yerine getirmek gerekir.

Diğer bir deyişle, dil olgularını karşılaştırmada, ilk önce tarihî açıdan birbirine en yakın olan dilleri, daha sonra yakın akraba alt grupları vs. arasındaki kronolojik sırayı takip etmek gerekir. Son olarak, karşılaştırmalı-tarihî mukayeselerin üçüncü mecburî şartı, belli bir grubun veya dil ailelerinin materyallerinde denenmiş ve

ispat edilmiş fonetik, semantik ve gramer (semantiko-gramatik) kural ve kurallara uygunluğun ciddî olarak gözetilmesidir.

Dil, tüm yerel özellikler çeşitliliğiyle öğrenilmek zorundadır. Dilin, tüm olgularını, önceden karşılaştırmak ve birbirleriyle tüm ayrıntılı detaylarda bağlantı kurmak gerekir.

Aynı dil ailesine veya grubuna dâhil olsalar da ayrı dilleri, gelişim ve oluşum (şekillenme) süreçlerine bakmaksızın karşılaştırmamak gerekir. Bunun için, mümkün olduğu kadar, onların çok fazla ayrılmış dil birliklerinden daha büyük birleşmelerine doğru olan kronolojik bağlantılarını, gelişimlerinin periyotlara ayrılmalarını tespit etmek gerekir. Böylece, karşılaştırmada art arda gelen akrabalık derecelerinin tespit edilmesi ve kronolojik olarak birbirini takip eden temel dillerin mukayese edilmesi gerekir.

Bununla birlikte, dillerin kendilerine has özellikleri, süregelen gelişimlerdeki düzensizliği, akraba dillerle ve başka dil aileleriyle olan farklı tarihî bağlarını ve buradan doğan karşılıklı etkileşim süreçlerini de göz önünde bulundurmamak gerekir.

Eğer çıkış olarak Kazak birliğini ele alırsak, Kazakçaya tarihî ve kronolojik olarak yakın birlik Nogay birliğidir. Bu birlikten Kazak dili ancak 15.yy'da ayrılmıştır. Bu Nogay birliği temel olarak Kazak, Tatar ve başka komşu halk kitlelerini, dolayısıyla bu halkların dillerini de birleştiriyordu.

Eğer Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca gibi çağdaş dillere bakarsak, bu dillerin birbirine en yakın akraba diller olduklarını görürüz. Hiçbir şüphe yoktur ki Karakalpakçaya en yakın dil çağdaş Nogaycadır. Çağdaş Nogayca ve Karakalpakçaya ise şüphesiz en yakın dil Kazakçadır. Nogay birliği, 15.yy'dan itibaren var olan Nogay Ordu adıyla bilinmekteydi. Bu döneme kadar ise Kıpçak boyları birliği olarak bilinen ve Deşt-i Kıpçak sahasında yaşayan daha eski ve geniş Kıpçak birliğine dâhildi.

Kıpçak boyları 13.yy'da Moğollarla savaşarak kendi içlerinde az sayıda Moğol kavmini eritmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Kimaklarla birlikte Kıpçaklar, Batı Türk ve kısmen Doğu Türk Kağanlığının neredeyse temel kitlesini (Bu temel kitle, yönetici olmayan boylardır.) oluşturuyorlardı. Bu kağanlıklar da içinde farklı boylar ve boy birliklerini toplayan Hun imparatorluğunun dağılması sonucu ortaya çıkmışlardı. Ve bu birliklerden her biri başka boy birlikleriyle yakın (sıkı) ilişkiler içerisinde bulunarak geliyordu. Mesela Kıpçaklar-Oğuzlar Karluklarla, Bulgarlarla Uygurlarla vs.

Böylece, Karşılaştırmalı-tarihî metodu kullanırken dil birliklerinin oluşumundaki bu art arda gelişi (sıralanışı) ve dil olgularını karşılaştırırken bu birliklerin oluşumundaki kronolojiyi, aynı zamanda verilen örnekteki gibi bir yandan Kıpçak lehçelerinin, diğer yandan ise Oğuz, Bulgar, Uygur, Karluk, vs. lehçelerinin karşılıklı etkileşimlerini de her zaman göz önünde bulundurmamak gerekir.

Türk lehçelerinin karşılaştırmalı-tarihî gramerini oluşturmak, karşılaştırmalı-tarihî metodun kullanılma amaçlarından biridir. Bunu gerçekleştirmek ise Sovyet Türkologlarının (çoktandır) ivedilikle halletmeleri gereken bir problemidir. Fakat bu problemin çözülmesi, dillerin yakın akraba grupları ve alt grupları olarak tarihî süreçlerinin belirlenmesi ve sınıflandırmalarının incelenmesinde bütün uzmanların katılımı ve tüm Türk lehçeleri için ortak kuralların tespit edilmesiyle sonuçlanan, önceden yapılan büyük bir hazırlık çalışması olmadan mümkün değildir.

Tarihin süreçlere ayrılmasıyla ilgili Türk lehçelerinin sınıflandırılması, bütün Türk lehçelerinin ortak karşılaştırmalı gramerinin oluşturulması üzerine olduğu gibi; Türk lehçelerinin ayrı grup ve alt grupları üzerine, özel karşılaştırmalı gramer ve karşılaştırmalı-tarihî araştırmalar oluşturulması üzerine yapılan çalışmaların da önceden yapılmış bir özeti olmalıdır.